

Materiały z konferencji
Dziki rośliny jadalne – zapomniany potencjał przyrody
Przemysł-Bolestraszyce 13 września 2007 r.

LUDOWE NAZEWNICTWO I KLASYFIKACJA RODZAJU *RUBUS* (MALINA i JEŻYNA) W POLSCE

*Krzysztof Oklejewicz*¹ *Łukasz Łuczaj*²

¹Zakład Botaniki, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Cegielniana 12, 35-959 Rzeszów, e-mail: koklej@univ.rzeszow.pl

²Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, ul. Rewolucji 1905 r. nr 64, 90-222 Łódź;
adres do korespondencji: Rzepnik 20A, 38-471 Wojaszówka, e-mail: lukasz.luczaj@interia.pl

NIE BYŁO, NIE BYŁO NA JEŻYNIE DZIADÓW

NIE BYŁO, NIE BEDZIE U MAMUSI ZWIADÓW

*przyśpiewka ludowa zanotowana we wsi Wełnin koło Solca Zdroju (woj. świętokrzyskie)
przez Stefana Rosińskiego w r. 1964, podczas badań do Polskiego Atlasu Etnograficznego*

Naukowa klasyfikacja gatunków z rodzaju *Rubus* jest bardzo skomplikowana, szczególnie jeśli chodzi o podrodzaj jeżyna (subgenus *Rubus*). Łatwość krzyżowania się oraz występujące tu zjawisko fakultatywnej apomiksji prowadzą do powstawania wielu form trudnych do jednoznacznego określenia (Kornaś i Medwecka-Kornaś 1986, Oklejewicz 2006). Obecnie za „gatunek” jeżyny uważa się formy o wybitnych cechach morfologicznych, które posiadają zasięg o rozciągłości przynajmniej 30 km (Weber 1977, Newton 1980). We florze Polski wyróżnia się obecnie ponad 100 gatunków z rodzaju *Rubus*, reprezentujących 5 podrodzajów (Zieliński 2004, Trávníček i Zázvorka 2005, Trávníček *et al.* 2005). Maliny (5 gatunków) należą do 4 podrodzajów, natomiast wszystkie gatunki jeżyn zaliczone zostały do podrodzaju *Rubus* (tab. 1). Najwięcej gatunków występuje na południu i zachodzie kraju, podczas gdy w północno-wschodniej ćwiartce Polski występuje jedynie kilka gatunków z tego rodzaju (Zieliński 2004).

Jak wykazał Berlin (1992) i inni badacze tzw. taksonomii ludowych (taksonomii tworzonych przez społeczności tradycyjne, a nie naukowców), taksony ludowe pod względem dokładności rozróżniania zwykle odpowiadają randze rodzaju w taksonomii linneuszowskiej, a więc w nazewnictwie ludowym na wsi polskiej nie

rozdziela się zwykle w ogóle lipy szeroko i wąskolistnej, dębu szypułkowego i bezszypułkowego, czy też brzozy brodawkowatej i brzozy omszonej. Nazywa się je po prostu lipą, dębem lub brzozą. W taksonomiach ludowych rośliny niewielkie, o mniejszym znaczeniu ekonomicznym, morfologicznie słabo zróżnicowane rozdziela się czasem jedynie na poziomie rzędu, gromady czy typu (np. paproć, mech). Z drugiej strony rośliny o dużym znaczeniu gospodarczym np. najważniejsze dzikie rośliny jadalne, rozdziela się do gatunku, a poszczególne gatunki mają swoje jednowyrazowe odrębne nazwy, por. *Vaccinium myrtillus* – jagoda, *V. vitis-idaea* – borówka i *V. uliginosum* – łochynia. U roślin uprawnych dobrze rozdzielane są nie tylko gatunki, ale i odmiany, np. brukselka, burak cukrowy, b. pastewny (Stace 1993).

Jak jest więc z rodzajem *Rubus*, do którego należą tak dobrze znane owoce jadalne jak malina i jeżyna? Ile taksonów z tego rodzaju rozdzielił lud i jak je nazywał? Celem tej pracy jest właśnie odpowiedź na to pytanie.

Pierwszym, który próbował przyjrzeć się ludowej klasyfikacji dzikich owoców jadalnych był Józef Rostafiński. W swojej „Odezwie do nie botaników”, z roku 1883, w punkcie 44, zawarł on pytanie (Köhler 1993), którego jednym z celów było zbadanie jakie owoce leśne zna lud. Oto jego początek (dalej wymieniał inne rodzaje owoców): *Jakie jagody lud zbiera, zna i pod jaką nazwą sobie właściwą a mianowicie: a) Owoce złożenia malina. Owoc różowy (malina); owoc ciemnogrnatowy, lśniący lub pokryty „farbą”, jak na węgierekach, (jeżyna i ostrężyna).*

W polskiej literaturze etnobotanicznej nie została opublikowana jeszcze praca, która w sposób całościowy zajęłaby się nazewnictwem i ludową klasyfikacją jeżyn, za wyjątkiem mapy do będącego wciąż w przygotowaniu VII tomu Polskiego Atlasu Etnograficznego (mapa nr 362), opracowanej przez Janusza Bohdanowicza i przechowywanej w Pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego na Uniwersytecie Śląskim w Cieszynie. W mapie tej nieżyjący już były kierownik Polskiego Atlasu Etnograficznego zestawiał nazwy jeżyn zebrane w kwestionariuszach badawczych Polskiego Atlasu Etnograficznego.

Celem tej pracy jest charakterystyka ludowego systemu klasyfikacji i nazewnictwa roślin z rodzaju *Rubus* w Polsce na podstawie danych z publikacji botanicznych i etnograficznych.

METODY

W pracy wykorzystano możliwie wszystkie publikacje etnograficzne i botaniczne dotyczące zbierania owoców dzikich roślin jadalnych na pokarm i nazewnictwa roślin, większość z nich wymieniono w pracy Łuczaja i Szymańskiego (2007), a także przeglądnięto główne zespoły archiwalne dotyczące używania dzikich roślin przez lud: kwestionariusze Polskiego Atlasu Etnograficznego przechowywane w pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego w Cieszynie (Uniwersytet Śląski) oraz listy – odpowiedzi na *Odezwę do nie botaników* Rostafińskiego, znajdujące się w Muzeum Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Część prac, np. Spólnik (1990), Kurek (2003) zawierała jedynie nazwy ludowe

malin i jeżyn, nie podając regionalizacji tych nazw, stąd w dalszych poszukiwaniach podjęliśmy próbę ustalenia regionów, w których nazwy te funkcjonują. Inne, np. Gustawicz (1882) zawierały jedynie nieliczne dane odnoszące się do regionalizacji nazw ludowych, dlatego w niniejszej pracy opieramy się głównie o dane niepublikowane.

Jeden z autorów artykułu (KO) przeprowadził także odrębną ankietę, głównie wśród kilkudziesięciu botaników z różnych ośrodków naukowych w Polsce, dotyczącą ich obserwacji, co do ludowego nazewnictwa jeżyn i malin.

Na podstawie zgromadzonych informacji wyznaczono obszary, w których stosowane są poszczególne nazwy (ryc. 1).

WYNIKI

Ogólne nazwy na określenie malin i jeżyn w Polskim Atlasie Etnograficznym

Jeżyny i maliny, obok borówki czarnej i poziomki, należą i należały do najczęściej użytkowanych owoców jadalnych. Według Spólnik (1990) nazwa *malina* jest nazwą ogólnosłowiańską i najprawdopodobniej najstarszą ze wszystkich nazw rodzaju *Rubus*, natomiast *jeżyna* (nazwę utworzono od podobieństwa pędów rośliny do kolców jeża) jest nazwą północnosłowiańską, która w dialektach polskich występuje głównie w Wielkopolsce i na Mazowszu. We wszystkich punktach Polskiego Atlasu Etnograficznego (za wyjątkiem Czarnej Dąbrówki) zanotowano nazwę „malina” na określenie maliny. Nazewnictwo jeżyn jest bardziej skomplikowane, chociaż praktycznie w całej Polsce środkowej i północnej dominuje nazwa *jeżyna*, bądź jej wariant fonetyczny *jażyna*. Tymczasem w Polsce południowej występuje kilka regionalnych nazw, z których najważniejsze to *dziady*, *czernice/czarnice* i *ostrężyny*. Rozmieszczenie tych nazw zostało opracowane przez Janusza Bohdanowicza, w postaci archiwalnej mapy do VII tomu Polskiego Atlasu Etnograficznego. Wykreślone na niej zasięgi zostały przez nas nieco rozszerzone (ryc. 1).

MALINY

Malina właściwa *Rubus idaeus*

Gatunek powszechnie zbierany, dobrze odróżnialny na obszarze całego kraju, określane nazwą *malina*. Z północnej Polski znane są dwie odmiany dialektalne tej nazwy na Kaszubach: *malena* (we wsi Czarna Dąbrówka), lub *malyna* (Kartuzy i okolice, Sierakowice i okolice, Wygoda i okolice, Borzestowo i okolice). Na Łemkowszczyźnie używana jest zaś nazwa *małyna* (Rieger 1995). Sporadycznie na określenie krzewów tego gatunku używa się innych słów: *maliniak* (Kościerzyn Mały na Kujawach oraz w Karpatach: Bartne, Brzozowa, Istebna i Roczyny), a na Łemkowszczyźnie *małynnycza*, *małynak* (Rieger 1995). Spólnik (1990) przytacza dla tego gatunku jeszcze następujące nazwy o charakterze historycznym (nie notowane w ciągu ostatnich 200 lat): *maliny kosmatki*, *kosmatki* i *wieprzowiny*, nie podaje jednak regionu, z którego one pochodzą. Powszechnie stosowaną nazwą

dla owoców jest malina, choć sporadycznie na terenie całego kraju spotyka się także określenie jagody.

Malina kamionka *Rubus saxatilis*

Malina kamionka jest rośliną niewielką, o drobnych owocach. Stąd przypuszczalnie miała małe znaczenie w gospodarce przyswajającej, a jej użytkowanie było zwykle pomijane przez etnografów. Ogólnie o użytkowaniu kamionki nadmienia jedynie Moszyński (1929). O zbieraniu kamionki w Puszczy Kozienickiej i w okolicach Łowicza pisał zaś Dekowski (1968, 1973).

Wzmianki o użytkowaniu kamionki pochodzą także z kilku kwestionariuszy Polskiego Atlasu Etnograficznego, oraz z naszych ankiet. Ich rozmieszczenie w dużej części obszaru Polski wskazuje, że była prawdopodobnie wszędzie jadana, zwykle jedynie okazjonalnie, np. przy okazji zbioru innych owoców.

Oprócz obowiązującej nazwy (malina *kamionka*) używanej na terenie całego kraju (czasem też na określenie żurawin lub brusznicy) znane jest określenie *kościanka* stosowane przez ludność miejscowości położonych w Puszczy Białowieskiej i na jej obrzeżach (ankieta K.O.) i kilka podobnych nazw, też z Białostoczczyzny zanotowanych przez Pirożnikow (2008): *kościénica* (Sokółka), *kościannica* (Nowy Ostrów w Puszczy Knyszyńskiej i Suraż), *kostki* (Żednia w Puszczy Knyszyńskiej), *kościannoczki* (Białowieża), a także występujące w ankietach Polskiego Atlasu Etnograficznego określenia *kamyki* (okolice Kraśnika: Wilkołaz, Słodków, Podlesie i Dzierzkowice Góry), *kamieniówki*, znane z miejscowości Mistrzewice (okolice Sochaczewa), *kamiuszczka*, z miejscowości Korczew (okolice Sokołowa Podlaskiego) i *kęmiunka* (Nasutów, okolice Lubartowa). W okolicach Brzeźnicy koło Wadowic podczas badań do PAE zanotowano nazwę *podmalina*, jako „rodzaj maliny”, nazwa ta może odnosić się do kamionki.

Inne maliny

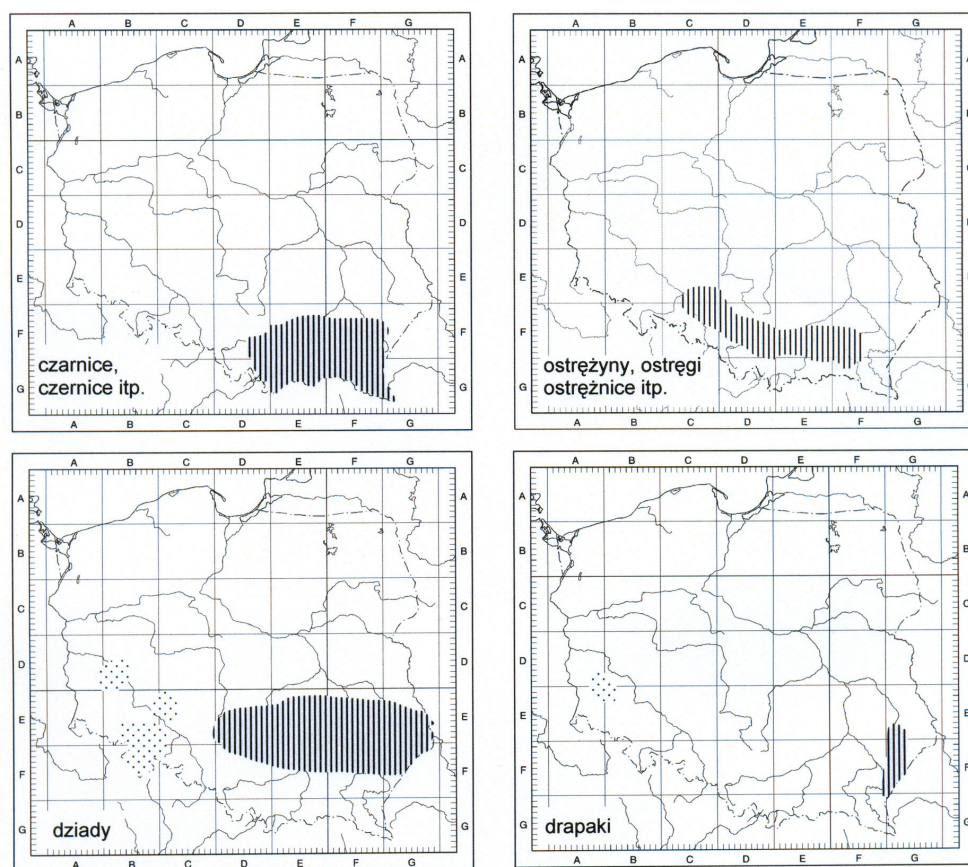
Dla pozostałych trzech gatunków malin brak jest nazw ludowych – malina moroszka *Rubus chamaemorus* jest w Polsce gatunkiem chronionym o nielicznych stanowiskach, stąd nie jest użytkowana, natomiast malina pachnąca *R. odoratus* (pochodząca z Ameryki Północnej) i m. wieloowocowa *R. xanthocarpus* (pochodząca z Chin) to gatunki nieczęsto u nas sadzone i rzadko jeszcze dziczące.

JEŻYNY

W analizowanych materiałach archiwalnych i naszych ankietach znaleźliśmy bardzo niewiele dowodów na istnienie podziałów wewnątrz taksonu ludowego *jeżyna* (odpowiadającemu podrodzajowi *jeżyna*) (tab. 2).

W ankiecie Rostafińskiego udało się uchwycić jedynie trzy przypadki rozróżniania różnych taksonów jeżyn. Wydawać się to może mało, ale z drugiej strony jeżyny występują tylko w ośmiu listach do Rostafińskiego.

Jadwiga Wojniłowiczówna pisała do Józefa Rostafińskiego w roku 1883, że lud w miejscowości Lipa na Polesiu Rzeczyckim (obecnie Białoruś) rozróżnia

Ryc. 1. Rozmieszczenie pospolitszych ludowych nazw jeżyn, innych niż *jeżyna* lub *jażyna*. Prezentowane mapy są modyfikacją mapy autorstwa Janusza Bohdanowicza do tomu VII Polskiego Atlasu Etnograficznego (mapa nr 362), nieco uzupełnioną o materiały autorów tego artykułu. Zasięgi pierwotne (używane przez ludność zamieszkującą dany teren przed rokiem 1939) zakreskowano, a zasięgi wtórne, powstałe na Ziemiach Odzyskanych po 1945 roku zakropkowano.

ożynę bujniejszą czarną i jarynę drobniejszą brunatnoczerwoną. W tym wypadku *jaryną* nazywano zapewne jeżynę wzniesioną *Rubus nessensis*, a *ożyną*, jakiś inny gatunek z podrodzaju *Rubus*, nie-*R. nessensis* i nie-popielicę (o sinych owocach), być może nazwa ta odnosi się do jeżyny fałdowanej *Rubus plicatus*.

Adam Kubaszewski, założyciel Arboretum w Gołuchowie, pisał zaś w tym samym roku do Rostafińskiego, że lud w okolicach Pleszewa i Gołuchowa (Wielkopolska) zbierał: *Jeżyny „Jarzyny” z dużym owocem dojrzewającym w bardzo różnym czasie od lata do późnej jesieni. Jeżyny z owocem blado niebieskim, po kilka ziarn tylko mający, pod nazwą wężówki*. W tym wypadku nazwa *wężówki* zapewne odnosi się do jeżyny popielicy *R. caesius*, a *jarzyny* do innych gatunków jeżyn.

Tab. 1. Podział rodzaju *Rubus* na podrodzaje i wybrane cechy przykładowych gatunków. Gatunki częściej spotykane wytłuszczono. Zob też ryc. 2-11.

Podrodzaje	Wybrane gatunki	Charakterystyka
<i>Idaeobatus</i>	Malina właściwa <i>Rubus idaeus</i>	owoce czerwone złożone z wielu pestkowców
	Malina wieloowocowa <i>Rubus xanthocarpus</i>	owoce żółte złożone z wielu pestkowców, prawie tylko w uprawie
<i>Cylactis</i>	Malina kamionka <i>Rubus saxatilis</i>	mała płożąca leśna roślina zielna (głównie na niżu); owoce czerwone, nieliczne
<i>Chamaerubus</i>	Malina moroszka <i>Rubus chamaemorus</i>	mała roślina zielna; owoce żółte, niezwykle rzadka
<i>Anoplobatus</i>	Jeżyna (Malina) pachnąca <i>Rubus odoratus</i>	owoce czerwone, lepkie. Prawie tylko w uprawie
<i>Rubus</i> (wymieniono cztery najpospolitsze w Polsce gatunki)	Jeżyna popielica <i>Rubus caesius</i>	pędy cienkie z <u>sinym</u> nalotem, owoce czarne, kwaśne, pokryte <u>sinym</u> nalotem
	Jeżyna fałdowana <i>Rubus plicatus</i>	pędy mocne, tworzące łuki, owoce czarne lśniące, smaczne (owocuje w drugiej połowie lata)
	Jeżyna wzniesiona <i>Rubus nessensis</i> (= <i>R. suberectus</i>)	pędy dosyć mocne, tworzące łuki, owoce <u>czerwonoczarne</u> , o nietypowym, lekko mydlistym smaku (owocuje <u>najwcześniej</u> z jeżyn, pod koniec lipca)
	Jeżyna gruczołowata <i>Rubus hirtus</i>	pędy <u>leżące</u> na ziemi (głównie w lasach, na pd. Polski), owoce czarne, lśniące, z cierpkim posmakiem, owocuje <u>późno</u> (koniec lata, jesień)

Natomiast Michał Kapusta w swoim liście z roku 1884 dotyczącym okolic na południe od Krakowa (Czernichów, Liszki, Tynec, Skawina, Kalwaria i Brzeźnica) pisał: *Lud zbiera po lasach jagody: Czernice, Ostrężyny, Maliny, Poziomki, Popieliny i Kamyczki. - Owoce złożone malin są: Ostrężyny, Poziomki, Popieliny. - Ta ostatnia rośnie w krzakach po brzegu lasów; lecz najwięcej rośnie w krzakach po brzegach Wisły. Gdyby ktoś blisko Krakowa nie mógł znaleźć Popielin, to niech idzie do Przegorzał, a tam w wiklinie nad Wisłą, dość tego znajdzie. Popieliny są czarne. Tento jest owoc okryty farbą, jak na węgierkach (śliwach). [...] Kamionki są to małe krzewinki leśne, o liściach lśniących, z jagodami czerwonymi.* Z opisu wynika, że nazwa kamionki odnosiła się nie do maliny kamionki, ale do borówki brusznicy lub żurawiny. Z listu tego wynika, że dobrze odróżniane były przez lud podkrakowski jeżyny popielice «popieliny» *R. caesius*. Co ciekawe utrzymanie się terminu *popielina* we wsi Brzeźnica potwierdza też ankieta nr 2 Polskiego Atlasu Etnograficznego z roku 1948. *Popieliny* zostały w niej określone jako „rodzaj ostrężyn”. Jak wynika z listu w okolicach Krakowa zbierano także kamionkę. Ciekawy fakt, czy wymienione w liście czernice, to także jakieś jeżyny, odróżniane od *ostrężnic*, czy borówka czernica. Współautor tego

artykułu (Ł. Łuczaj) w swoich badaniach etnobotanicznych zetknął się bowiem z przypadkiem podziału jeżyn na *czernice* i *ostrężyny*. Podziału takiego dokonywała informatorka pochodząca ze wsi w okolicach Gorlic, w Beskidzie Niskim. Według niej *czernice* to jeżyny leśne, niskie, a *ostrężyny* – te *wysokie, rosnące na miedzach*. Według niej ludność w Bartnem zdecydowanie wyżej ceniła *ostrężyny*, bo były bardziej słodkie. Podział ten wydaje się słabo zarysowany i być może jest to kwestia indywidualna, ale sprawa wymaga głębszego zbadania.

W ankietach Polskiego Atlasu Etnograficznego wyraźny podział na dwie grupy jeżyn zanotowano tylko dwa razy. We wsi Stawce koło Bychawy (woj. lubelskie) rozróżniano (kwestionariusz nr 6 z roku 1964): *jarzyny* – »w polu koloru (*prawie czarne*) siwe«, czyli *R. caesius* i *dziady* – »w lesie koloru czarnego«, czyli inne jeżyny, może głównie niskie jeżyny z sekcji *Glandulosi* (np. *Rubus hirtus*). We wsi Podlesie koło Kraśnika (też woj. lubelskie) rozróżniano (kwestionariusz nr 2 z roku 1948): *dziady* i *jeżyny leśne (niedźwiedziny)*.

Na odróżnianie jeżyny popielicy w Brennej ok. Cieszyna zwraca uwagę w swojej pracy Piekło (1971). We wsi tej mieszkańcy uważali jeżynę o sinych owocach za najmniej wartościową i niechętnie ją zbierali. Gatunek ten był także odróżniany w okolicach Wieliczki i określany nazwą *popieluchy* (Paluch 1989) oraz w okolicach Nowej Sarzyny określany nazwą *siwany* (informacja pochodzący z okolic Nowej Sarzyny, pracownik Nadleśnictwa Kańczuga).

Analogiczny jak wyżej wymienione, dwuczłonowy podział jeżyn pochodzi jeszcze od Linneusza i jest wciąż spotykany w literaturze współczesnej, oddziela się wtedy *R. caesius*, nazywając ją *jeżyną mało jagodową* lub *maliną jeżynką* od pozostałych gatunków jeżyn (funkcjonujących pod zbiorczą nazwą *R. fruticosus* L. lub *R. fruticosus* L. agg.), określanych jako *jeżyna wielojagodowa* lub *malina jeżyna* (Spólnik 1990). Taki dwuczłonowy podział jeżyn, choć genetycznie niezbyt uzasadniony, jest bardzo wygodny dla nie-specjalistów i często utrzymuje się do tej pory.

Opisane powyżej próby zróżnicowania przez ludność nazewnictwa gatunków w obrębie podrodzaju jeżyna nie są jednak częste, większość ludzi nie rozróżnia, a przynajmniej nie nazywa żadnych gatunków jeżyny, stąd w publikacjach etnobotanicznych odnosząc się do jeżyn ogólnie należy opatrywać je nazwą całego podrodzaju (*Rubus* subgenus *Rubus*).

W całej Polsce najpowszechniej używana jest nazwa jeżyna, która jest także obowiązującą nazwą botaniczną. Nieco rzadziej spotykana jest jej dialektalna odmiana – *jażyna (jarzyna)*; częściej spotykana w zachodniej i północnej części kraju, sporadycznie koło Łukowa i Opatowa, nie spotykana natomiast w Karpatach.

Ludność Karpat używa z reguły nazwy *czernice (czarnice)*, przy czym w różnych rejonach mogą występować odmiany dialektalne, np. *cyrnice* (w Pieninach oraz w Lipnicy Wielkiej koło Nowego Targu) lub *cernice* (okolice Nowego Targu: Dzianisz, Murzasichle, Obidowa). Duże bogactwo nazw jeżyn zanotowano na Łemkowszczyźnie, głównie na określenie samych roślin używane są lub były następujące terminy (Rieger 1995): *ożyna, ożynna, wożyna, czernyczanka, czernyczak,*

czernyczywia, czarnyczak. Najczęstszym terminem na same owoce jest zaś słowo *czernyci* (sporadycznie *czarnyci, czornyci*).

W południowej Polsce często używana jest nazwa *dziady* (m.in. Pogórze Karpackie, południowa część niżu polskiego, Wyżyna Lubelska, Jura Krakowsko-Częstochowska, Górny Śląsk, Góry Świętokrzyskie). Nazwę tę spotyka się także na Dolnym Śląsku (Tarczówek koło Ziębic, Brzeźnica koło Brzegu, Książnica Śląska koło Dzierżoniowa), choć przypuszczalnie nazwą tą posługują się przesiedleńcy ze wschodnich rejonów kraju. Określenie *dziady* występuje sporadycznie w Polsce północno-wschodniej, lecz jak wynika z relacji informatorów, posługują się nim jedynie osoby pochodzące z południowej i południowo-wschodniej części kraju, natomiast młode pokolenie używa wyłącznie nazwy *jeżyna*.

Ludność miejscowości położonych pomiędzy Jarosławiem i Narolem używa określenia *drapaki*. Nazwa ta jest znana także z miejscowości Garbno w powiecie Kętrzyńskim, choć trudno jednoznacznie stwierdzić skąd wzięła się ta nazwa na zachodzie Polski. Za wariant tej nazwy można uznać określenie *drapaczyna* znane z okolic Narola (np. wieś Młynki).

Innymi nazwami, obok *jeżyny*, funkcjonującymi we Florze Polski (Kulesza 1930) są *ożyny* i *ostrężyny*. Nazwa *ożyna*, typowa dla języka ukraińskiego, pojawia się gdzieś na wschodnich rubieżach Polski, np. na Podlasiu (Pirożnikow 2008) i Łemkowszczyźnie (Rieger 1995). Nazwa *ostrężyny* spotykana jest w Karpatach (głównie w pasie Pogórza oraz w Pieninach) i na ich przedpołu (np. Łysaków w powiecie mieleckim, Pleszów w obrębie Krakowa lub Ojców na NW od Krakowa), jednakże częstość jej występowania jest zdecydowanie mniejsza niż takich określeń jak *czernice* (czarnice) lub *dziady*. Z innych rejonów Polski znane są dialektalne odmiany tej nazwy: *ostrzyżyny* (Gołaszka w powiecie będzińskim), *ostranżyny* (Wieszowa w powiecie Tarnowskie Góry), *tostronżyny* (Grabczak w powiecie opolskim) oraz *ostrężnice* (Pieniny, Żabnica w powiecie żywieckim, Istebna i Wiślca w powiecie cieszyńskim, Roczyny w powiecie wadowickim, Budzów w powiecie Sucha Beskidzka, Kraków-Nowa Huta, Jasło, Kolbuszowa), lub *ostrężyce* (wiele miejscowości na Górnym Śląsku) i *tostranżnice* (Wilcza w powiecie Rybnickim). Nazwa *ożyny* jest spotykana sporadycznie (miejscowości nad górną Narwią oraz Beskid Niski), jest to najczęstsza nazwa *jeżyn* w języku ukraińskim (Kobiv 2004). W ankietach odnotowano także dialektalną odmianę tej nazwy – *użyny*, występującą na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim (Gąbin w powiecie Gryfickim, Górczyca w powiecie Lwówek Śląski, Stary Węgliniec w powiecie Zgorzelec i Szyszkowo w powiecie Lubań), a pochodzącą ze wschodniej części Polski przedwojennej.

Odrębnego omówienia wymaga nazwa *ostręga*, choć jej zasięg terytorialny jest ograniczony do kilku niewielkich obszarów w południowej części kraju. Jednakże w niektórych rejonach, np. na styku powiatów sędziszowskiego i kolbuszowskiego nazwa ta jest używana powszechnie, stąd jak pisze Kulesza (1930) pochodzi nazwa jednego z gatunków *jeżyn* (*jeżyna ostręga* *Rubus gracilis*), bardzo pospolitego w tej części kraju. W nieco zniekształconej formie nazwa ta znana jest z Polski południowo-zachodniej: *ostrangi* (Kokotek w powiecie lublinieckim

Tab. 2. Przypadki podziału jeżyn (*Rubus* subgenus *Rubus*) na dwa taksony w taksonomiach ludowych

Miejscowość	Nazwa miejscowa	Przypuszczalna nazwa naukowa	Cechy taksonu według miejscowej ludności	Źródło
Lipa (Polesie Rzezyckie, Białoruś)	ożyna	<i>Rubus plicatus</i>	bujniejsza, czarna	Jadwiga Wojniłowiczówna 1883 (ROST)
	jaryna	<i>Rubus nessensis</i>	drobniejsza, brunatnoczerwona	
Pleszew i Gołuchów (woj. wielkopolskie)	jarzyny	<i>Rubus</i> sect. <i>Rubus</i> spp.	duże owoce	Adam Kubaszewski 1882 (ROST)
	wężówki	<i>Rubus caesius</i>	owoce drobne, bładoniebieskie	
pd przedmieścia Krakowa (np. Brzeźnica)	ostrężyny	<i>Rubus</i> sect. <i>Rubus</i> spp.		Michał Kapusta 1883 (ROST); PAE 1948
	popieliny – "rodzaj ostrężyn"	<i>Rubus caesius</i>	„owoc okryty farbą, jak na węgierkach”	
okolic Gorlic (woj. małopolskie)	czernice	<i>Rubus hirtus</i> i podobne	rosną w lesie, niskie, kolce mało kłujące	archiwum autora (Ł. Łuczaj)
	ostrężyny	duże gatunki światłolubne np. <i>R. plicatus</i> , <i>R. sulcatus</i>	rosną na miedzach, wysokie, mają duże owoce i silne kolce	
Stawce ok. Bychawy (woj. lubelskie)	jarzyny	<i>Rubus caesius</i> ?	w polu, siwe	PAE 1964
	dziady	<i>Rubus</i> sect. <i>Rubus</i> ?	w lesie, czarne	
Podlesie, ok. Kraśnika (woj. lubelskie)	dziady	?		PAE 1948
	jeżyny leśne, niedźwiedziny	?		

ROST – listy-odpowiedzi na odezwę Józefa Rostańskiego (w zbiorach Muzeum Ogrodu Botanicznego w Krakowie); PAE – kwestionariusze Polskiego Atlasu Etnograficznego (w zbiorach Uniw. Śląskiego w Cieszynie)

i Wędrynia w powiecie Olesno Śląskie), *ostrongi* (Łaziska w powiecie Strzelce Opolskie) oraz *łostrynki* (Wilcza Wola w powiecie rybnickim).

W ankietach znalazły się także cztery inne (stwierdzone sporadycznie) określenia dla jeżyn: *ciarki* (Wilków w powiecie kieleckim, Kozietyły w powiecie Grójckim i Leksyn w powiecie plockim) – przypuszczalnie przeniesione z ludowej nazwy tarniny (*ciarki/tarki*), *brombery* (Stare Kotkowice w powiecie prudnickim, nazwa przeniesiona z jęz. niemieckiego), *kolące jagódki* (Lipota Prószkowska w powiecie opolskim) oraz *brzoskwini* (Grabniak w powiecie ełckim).

Spólnik (1990) podaje także staropolskie określenia dla jeżyn, jednakże bez przynależności geograficznej i dziś prawdopodobnie wymarłe. Są to: *bogubycz*, *glogobicz*, *mączy glog*, *weliki glog* i *sowy nogecz*.

Odrębnym problemem są jednakowe, bądź różne nazwy stosowane na określenie krzewów i owoców. Na terenie całej Polski zdecydowanie przeważa używanie takich samych nazw dla krzewów oraz owoców (np. maliny, jeżyny, ostrężyny, itp.), niemniej jednak znane są rejony, w których stosuje się rozróżnienie tych dwóch elementów, np. siarki rosną na ciarkach, maliny rosną na maliniakach, a w Kolbuszowej i o okolicach mówi się, że ostrężyny rosną na ostręgach. Znane są także przypadki określania owoców jeżyn jako jagody.

W tym miejscu warto też zwrócić uwagę na błędy popełniane przez etnografów przy podawaniu nazw łacińskich używanych gatunków z rodzaju *Rubus*. Najczęstszym grzechem jest podawanie jednej, nie potwierdzonej ani przez okaz zielnikowy, ani ekspertyzę taksonoma roślin nazwy gatunku. Dla przykładu w kilku ważnych pracach etnograficznych pojawia się nazwa jeżyna popielica *Rubus caesius* jako nazwa dla wszystkich jadalnych gatunków jeżyn (zamiast nazwy *Rubus* subgenus *Rubus*).

Fakt, że nazwa malina jest tak powszechna i właściwie nie ma alternatyw wskazuje na większe kulturowe znaczenie malin od jeżyn. Tak przynajmniej należałoby wnioskować na podstawie tendencji przedstawionych przez Berlina (1992): im gatunek jest ważniejszy w kulturze tym ma bardziej jednolite nazewnictwo, natomiast wiele nazw lokalnych mają gatunki częste, ale mało przez człowieka używane.

PODZIĘKOWANIA

Dziękujemy dr Ewie Pirożnikow (Białystok) za udostępnienie informacji o nazwach kamionki, a prof. Zygmuntowi Kłodnickiemu i dr Annie Drózdź (Cieszyn) za wszechstronną pomoc w dostępie do danych archiwalnych.

LITERATURA

- Berlin B. 1992. *Ethnobiological classification - principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, Princeton University Press.
- Dekowski J.P. 1968. *Z badań nad pożywieniem ludu łowickiego*. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Etnograficzna 12: 1-245.
- Dekowski J. P. 1973 *Rośliny dziko rosnące w tradycyjnym pożywieniu chłopów kozienickich*. [w:] Pożywienie ludności wiejskiej. Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Kraków, s. 247-256.
- Gustawicz B. 1882. *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*. Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej AU 6, 3: 1-116.
- Kobiv Y. 2004. *Slovník ukrajinskykh naukovykh nazv sudynnykh roslyn*. Kyiv: Naukova Dumka.
- Köhler P. 1993. *Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce*. *Analecta - Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, R. II, 2, 4: 87-119.
- Kornaś J., Medwecka-Kornaś A. 1986. *Geografia roślin*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kurek H. 2003. *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitatis, Kraków.
- Łuczaj Ł., Szymański 2007. *Wild vascular plants gathered for consumption in the Polish countryside: a review*. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 3: 17.
- Moszyński K. 1929. *Kultura ludowa słowian. Tom I. Kultura materialna*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Newton A. 1980. *Progress in British Rubus studies*. *Watsonia* 13: 35-40.
- Oklejewicz K. 2006. *Distribution patterns of Rubus species (Rosaceae) in the eastern part of the Polish Carpathians*. *Polish Botanical Studies* 21: 1-98.
- Pałuch A. 1989. *Zerwij ziele z dziewięciu miedz... Ziołolecznictwo ludowe w Polsce w XIX i na początku XX wieku*. *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Biblioteka Popularno-Naukowa* 10: 1-166, Wrocław.

Piekło S. 1971. *Gospodarka przyswajająca we wsi Brenna, powiat Cieszyn, w latach 1945-1970*. Praca Magisterska, Uniwersytet Jagielloński, Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kultury UJ, Kraków.

Pirożnikow E. 2008. *Tradycyjne użytkowania dziko rosnących roślin leczniczych i pokarmowych we wschodniej części Podlasia*. [w:] *Park krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej w systemie ochrony przyrody i edukacji środowiskowej. Materiały konferencji „Parki krajobrazowe w I połowie XXI wieku – edukacja ekologiczna wczoraj i dziś na przykładzie Parku Krajobrazowego Puszczy Knyszyńskiej” 27-28 maj 2008 r.* A. Górniak, B. Poskrobko (red.), Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej, Supraśl, s. 64-79.

Rieger J. 1995. *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Semper, Warszawa, [w:] *Studia nad Polszczyzną Kresową*. t. 11.

Spólnik A. 1990. *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Polska Akademia Nauk Oddział w Krakowie. Prace Komisji Językoznawstwa, 58: 1-136.

Stace C.A. 1993. *Taksonomia roślin i biosystematyka*. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa, ss. 1-340.

Trávníček B., Oklejewicz K., Zieliński J. 2005. *Rubus ambrosius (Rosaceae), a new bramble species from the Eastern part of Central Europe*. *Folia Geobotanica* 40: 421-434.

Trávníček B., Zázvorka J. 2005. *Taxonomy of Rubus ser. Discolores in the Czech Republic and adjacent regions*. *Preslia* 77: 1-88.

Weber H.E. 1977. *Die ehemalige und jetzige Brombeerflora von Mennighffen, Kreis Hereford, Ausgangsbiet der europäischen Rubus – Forschung durch K.E.A. Weihe (1779-1834)*. *Ber. Naturwiss. Vereins Bielefeld* 23: 161-193.

Zieliński J. 2004. *The genus Rubus (Rosaceae) in Poland*. *Polish Botanical Studies* 16: 1-300.

SUMMARY

FOLK TAXONOMY OF RUBUS SPECIES IN POLAND

The genus *Rubus* contains mainly species of plants with soft edible fruits. Although some species like raspberry (*Rubus idaeus*) are genetically distinct, others, like brambles (subgenus *Rubus*) are very diverse and extremely difficult to classify (at the moment around a hundred wild *Rubus* species can be found in Poland).

The aim of this study was to characterise the names used for particular *Rubus* species and the way ordinary people perceive the genus. A variety of botanical and ethnographic documents were used.

Raspberry *Rubus idaeus* has practically only one folk name (*malina*) in the whole of Poland. It is a distinct, easily distinguished species with high cultural significance.

Rubus saxatilis has one common folk name (*kamionka*) and a variety of dialectal variants of this name. It is a small species, rarely used as food, however it is distinguished from other species.

Brambles (*Rubus* subgenus *Rubus*) were originally divided by Linneus into *Rubus caesius* (a “small fruited” species) and *Rubus fruticosus* (a “large-fruited” species). Although subsequently *R. fruticosus* was divided into hundreds of species, the name is still often used as it is a very convenient “species” for non-specialists (“aggregate species”). According to most ethnographic studies no separate bramble species are distinguished in Polish folk taxonomies; the whole subgenus (including *R. caesius*) is usually named

jeżyna/jażyna in central and northern Poland and a variety of other names in southern Poland (most commonly *czernice/czarnice*, *ostrężyny* and *dziady*), which were first mapped by Prof. Janusz Bohdanowicz on the still unpublished map nr 362 of the Polish Ethnographic Atlas.

Only a few instances of the distinguishing of *R. caesius*, and giving it a different name were found, as well as other cases of distinguishing two categories of brambles (e.g. "forest brambles" and "brambles from field margins"). One case of distinguishing of *R. nessensis* from the black-fruited *Rubus* species was reported from the present area of Belarus. No complex (and stable) classification systems, within the subgenus *Rubus*, were found.

Ryc. 2. Malina morozka *Rubus chamaemorus*.
fot. Beata Baszko

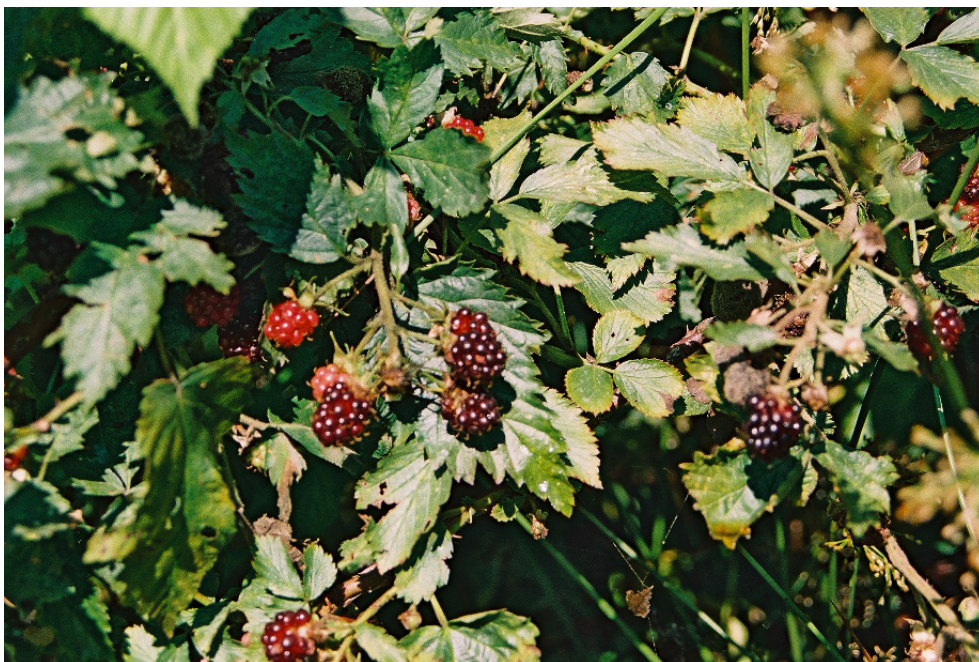
Ryc. 3. Malina pachnąca *Rubus odoratus*, coraz częściej dziczęła

Ryc. 4. Jeżyna popielica *Rubus caesius*, pokrój ogólny

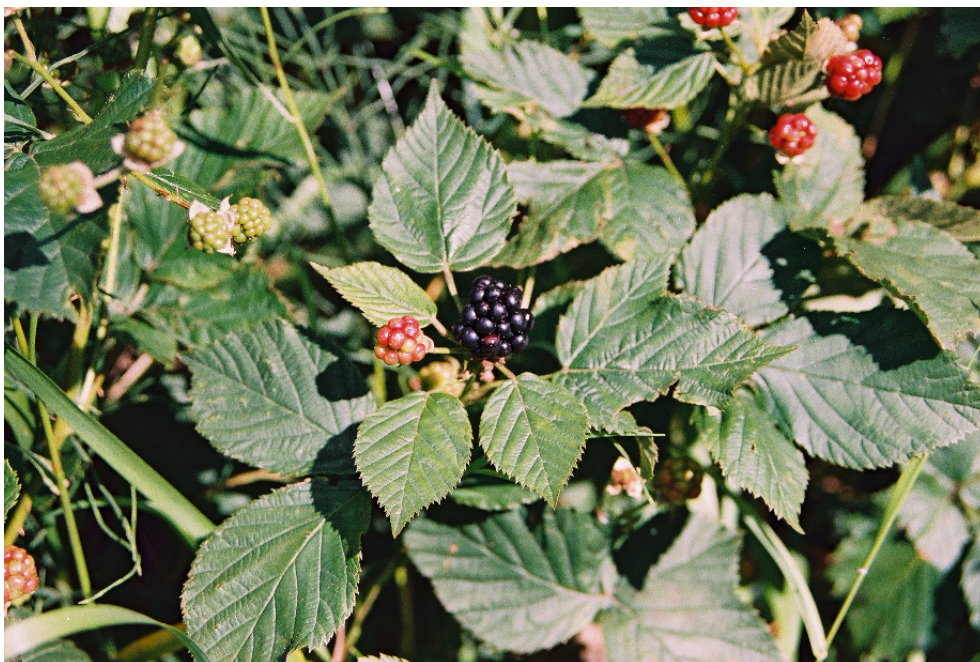
Ryc. 5. Jeżyna popielica *Rubus caesius*, środkowa część pędu

Ryc. 6. Jeżyna wzniesiona *Rubus nessensis*, najwcześniej owocująca z jeżyn, ma charakterystyczne czerwone owoce

Ryc. 7. Jeżyna wzniesiona *Rubus nessensis*, środkowa część pędu

Ryc. 8. Jeżyna fałdowana *Rubus plicatus*, owoce

Ryc. 9. Jeżyna fałdowana *Rubus plicatus*, pokrój ogólny

Ryc. 10. Jeżyna fałdowana *Rubus plicatus*, środkowa część pędu

Ryc. 11. Jeżyna bruzdowana *Rubus sulcatus* – jedna z najpospolitszych jeżyn na południu Polski, duży gatunek o haczykowatych, mocnych kolcach.

Ryc. 12. Jeżyna gruczołowata *Rubus hirtus* – środek pędu i liście

Ryc. 13. Jeżyna gruczołowata *Rubus hirtus*, niski i późno owocujący gatunek leśny, powszechny w Karpatach